

INSTITUTE OF HISTORY

HISTORICAL REVIEW

Vol. LXVII
(2018)

Editorial board

Mihailo Vojvodić, Biljana Vučetić, Neven Isailović, Jovanka Kalić,
Tatjana Katić, Angeliki Konstantakopoulou (Greece), Giuseppe Motta
(Italy), Konstantin Nikiforov (Russia), Ana Stolić, Ilija Todev (Bulgaria),
Lubomíra Havlíková (Czech Republic)

Editor-in-chief

Srdan Rudić, Ph.D.
Director of the Institute of History

BELGRADE
2018

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXVII
(2018)

Редакциони одбор

Михаило Војводић, Биљана Вучетић, Невен Исаиловић, Јованка Калић,
Татјана Катић, Ангелики Константакопулу (Грчка), Ђузепе Мота
(Италија), Константин Никофоров (Русија), Ана Столић, Илија Тодев
(Бугарска), Љубомира Хавликова (Чешка)

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2018

Биљана ВУЧЕТИЋ*
Историјски институт
Београд

**„SESTRAS AMERICANA” –
АМЕРИЧКЕ МЕДИЦИНСКЕ СЕСТРЕ У СРБИЈИ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ****

Апстракт: Циљ рада је да осветли амерички добротворни рад током Првог светског рата на основу извештаја Американки, медицинских сестара које су радиле у Србији. Иако се делатност америчких хуманитараца у Србији за време Првог светског рата налазила у фокусу српске, и донекле америчке историографије, рад америчких медицинских сестара може бити предмет посебног истраживања. Значај хуманитарних активности Америчког Црвеног крста у Србији током Првог светског рата је већ познат. Амерички лекари и медицинске сестре имали су истакнуто место током евакуације и поновног заузимања Београда 1915. године. Извештаји, писма и дневници америчких медицинских сестара представљају јединствену грађу за истраживаче. Са застрашујућом реалношћу су представљале искуства ратне хирургије и неге болесника у ратним, скоро немогућим условима. Описи свакодневног живота, односа према рату, личне мотивације и очекивања средине, сведоче о активној улози медицинских сестара у ратним збивањима. Кроз њихове личне забелешке бледи стереотип медицинске сестре као пасивног сведока. Изронила је нова слика жене која је сопственом одлуком постала посредник, па и учесник догађаја на фронту, као и одговорни чинилац у раду са цивилним становништвом.

Кључне речи: Први светски рат, Сједињене Америчке Државе, Србија, медицинске сестре, Мери Гледвин, Агнес Гарднер, Матилда Кригер, Емили Симондс, Црвени крст, добровољци, хуманитарни рад.

* biljana.vucetic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

Српска историографија се бавила америчким хуманитарним радом у Србији током Првог светског рата, делимично проучавајући медицинске мисије Америчког Црвеног крста и Рокфелерове фондације и рад Комитета милосрђа.¹ Америчка хуманитарна помоћ није долазила искључиво од добротворних удружења и великих организација, већ и од појединаца, као што су били Михајло Пупин, Џон Фротингхам и Мадел Грујић.²

У првим деценијама XX века у европским земљама, са изузетком Велике Британије, није било довољно организованих програма за обуку медицинских сестара. Посао медицинских сестара и неговатељица су у Западној Европи, посебно у Француској, обављале часне сестре из појединих редова католичке цркве.³ С друге стране, ситуација у Сједињеним Државама је била знатно другачија. С обзиром на искуство из шпанско-америчког рата, у војсци САД је 1901. године основан армијски корпус медицинских сестара. Амерички Црвени крст је реорганизован 1905. године, а у циљу развијања болничке службе 1909. године му се прикључило Америчко удружење медицинских сестара. Председник Тафт је 1911. године одредио Амерички Црвени крст као једину организацију

¹ У. Остојић-Фејић, *Америчка хуманитарна делатност*, Историјски часопис 39 (1992) 199–205; Ж. Вуковић, *Савезничке медицинске мисије у Србији, 1915*, Београд 2004; В. Антић, Ж. Вуковић, А. Недок, Б. Поповић, *Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914–1915. године*, у: Зборник Српски војни санитет 1914–1915. године, Београд 2010, 265–306; В. Антић, *Др Едвард В. Рајан: лекар спасавац Београда*, у: 800 година српске медицине, Зборник радова 15. Студеничке академије, Београд 2011, 171–179; С. Вељковић, *Живот и рад Војне болнице у Београду (1914–1918)*. Саопштено 20. септембра 2012. на редовном састанку Секције за историју медицине Српског лекарског друштва, у Београду, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>; В. Vučetić, *Warm Neutrality: Some Aspects of American Humanitarian Work in Serbia 1914 – 1916*, у: *Al fronte. La Grande Guerra fra interventissimo, cronaca e soccorso*, Ed. Andrea Carteny, Giuseppe Motta, Alessandro Vagnini, Collana Storia d' Europa, Sapienza Università di Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2018, 101–122.

² У. Остојић-Фејић, *Сједињене Америчке Државе и Србија 1914–1918*, Београд 1994, 60–78; Лј. Трговчевић, *Mabel Grujić – an American in Serbia contribution on her humanitarian work during the World War One*, у: 125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia Belgrade 2008, 311–325.; Ј. Милановић, *Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda*, *Istorija* 20. veka 1 (2014) 9–26.

³ А. S. Fell, *The Mobilization and Experience of Nurses in the First World War*, у: 1914, Britain Goes to War: How the First World War Began to Reshape the Nation, ed. P. H. Liddle, Pen and Sword, Barnsley 2015.

која може на добровољној бази да пружа хуманитарну помоћ војсци у ратним условима.⁴

Од самог почетка Првог светског рата Американке су похрлиле у хуманитарну и медицинску помоћ зараћеним странама. Не постоје тачни подаци колико је америчких медицинских сестара службовало у Америчком Црвеном крсту ван границе Сједињених Држава, али се тај број процењује на 20 до 25 хиљада.⁵ Американке су учествовале у Првом светском рату и као хуманитарке, организаторке кантина, возачи амбулантних кола, забављачице, секретарице и преводиоци. Око 80.000 их је придружено америчким снагама у Европи током трајања рата.

Који је мотив хиљада жена у Америци да се добровољно пријаве и отпутују преко Атлантика, како би притекле у помоћ војницима и цивилима на европским ратиштима, у сукобу у коме Америка није учествовала? Прве Американке које су добровољно отишле на европске фронтове биле су добро обучене и искусне медицинске сестре из Америчког Црвеног крста. У истом таласу налазиле су се и припаднице вишег друштва, које су располагале новцем, слободним временом и жељом да као болничарке помогну свима којима је помоћ била неопходна. Идеали Кларе Бартон, оснивача Црвеног крста, били су популарни међу младим припадницама виших слојева друштва. Међутим, подједнак изазов се налазио у хуманитарном раду у ратној зони, где су вребале бројне опасности.⁶ Ове идеје су излазиле из стереотипа жене као пасивне и слабе, али су се истовремено могле компромисно уклопити у конвенционалну улогу жене као брижне неговатељице. Појам добротворства био је дубоко укореван у америчком прогресивизму с краја XIX и у првим деценијама XX века, што се одражавало на скоро све друштвене слојеве.

Непосредно након избијања Првог светског рата, Мејбел Торп Бордман⁷, филантроп и секретар Америчког Црвеног крста, предложила је да Црвени крст пошаље медицинску опрему и стручно особље у све зараћене земље. Одговор америчке јавности био је сјајан – за мање од

⁴ K. Burger Johnson, *Called to serve : American nurses go to war, 1914–1918*. Electronic Theses and Dissertations. Paper 701 (1993) 25–26, <https://doi.org/10.18297/etd/701>.

⁵ D. and C. J. Schneider, *Into the breach: American women overseas in World War I*, Viking, New York 1991.

⁶ K. Burger Johnson, *нав. дело*, 13–15. Разлику о схватању улоге и положаја медицинских сестара у то време у Великој Британији и Француској вид. у: A. Fell, *Witness or Participant? British and French First World War Nursing Memoirs*, Knjiženstvo 5 (2015). <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=150>.

⁷ Mabel Thorp Boardman (1860–1946), добротворка, налазила се на челу Америчког Црвеног крста од 1905. године до Првог светског рата.

месец дана сакупљено је преко 350.000 долара. Брод “Red Cross” (*Црвени крст*), или како је популарно прозван „Mercy Ship” (*Брод милосрђа*) испловио је из Њујорка ка Ротердаму.⁸ Међутим, овај брод није добио дозволу да уплови у Медитеран, па је медицинска јединица која се упутила у Србију заплвила на грчком броду „Ioannina” (*Јањина*) 9. септембра 1914. На челу мисије се налазио двадесетдеветогодишњи др Едвард Рајан, тек пристигао из мисије Црвеног крста у Мексику, лекари Џејмс Донован и Вилијам Ахерн и 12 сестара на челу са главном сестром Мери Гледвин.⁹

Једно од првих сведочења о ситуацији у Београду забележила је Мери Гледвин, медицинска сестра са дипломом Школе за обуку сестара Бостонске болнице.¹⁰ Она је почела да води дневник још на палуби брода.¹¹ Прва станица америчке медицинске мисије у Србији био је Ниш, који је био преплављен рањеницима и избеглицама, па је Црвени крст сугерисао да се Американци упуте у Крагујевац. За то време, српске власти су размишљале куда да упуте америчку медицинску јединицу, оклевајући да пошаљу добровољце у Београд, у сред борбених дејстава.

⁸ О организацији и искуствима јединица Америчког Црвеног крста на ”Броду милосрђа” вид. у: L. L. Dock, S. A. Pickett, C. D. Noyes, F. F. Clement, E. G. Fox, A. R. Van Meter, *History of American Red Cross Nursing*, New York 1922, 194 [даље: *History of American Red Cross Nursing*].

⁹ Сестре које су стигле у Србију у Америчкој јединици 1 биле су Mary E. Gladwin, Mary F. Keller, Esme Everard, Helen F. Kerrigen, Helen L. Smith, Anna Hirsbrunner, Agnes J. Gardner, Augusta M. Condit, Nell F. Steel, Ida F. Lusk, Stella M. Hall; Lucy E. Bartram; *The American Journal of Nursing*, Vol.15, No.1 (Oct. 1914), 40.

¹⁰ Мери Гледвин (Mary Gladwin, 1861–1939) се након каријере наставнице прикључила медицинским сестрама Америчког Црвеног крста, и помагала је рањеницима у шпанско-америчком рату 1898, и у руско-јапанском рату 1904–1905. године. За своје заслуге у Србији у Првом светском рату одликована је орденом Светог Саве. Једна је од првих жена које су одликоване престижном медаљом „Флоренс Најтингел” Међународног комитета Црвеног крста, 1920 године. Добила је почасну диплому доктора наука са Универзитета Акрон, Охајо. Аутор је две књиге: „Етика за медицинске сестре” (1930) и „Црвени крст и Џејн Арминдо Делано”. Њена заоставштина се чува у Архиву Универзитета Акрон у Охају, а њено име носи Колеџ за медицинске сестре истог универзитета.

¹¹ Оригинал Дневника се чува у Архиву Универзитета Акрон у Охају. Део дневничких белешки је објављен у: P. M. Harding, *A Red Cross Nurse in Belgrade*, *American History Illustrated*, V. XVII, No. 1 (1982) 41–47, и делимично преузет у: Ж. Вуковић, *Из дневника Мери Гледвин, главне медицинске сестре болнице Црвеног крста Сједињених Америчких Држава у Србији у Београду 1914–1915 године*, Архив за историју здравствене културе Србије XII–XIII, св. 1–4 (1983–1984) 111– 118.

Тада се умешала Мејбел Грујић, супруга Славка Грујића, која је добила подршку од престолонаследника. Америчка медицинска мисија је послата у Београд, у најбољу болницу у Србији – Војну болницу. Др Рајан и сестра Гледвин су, на инсистирање Александра Карађорђевића, преузели пуну одговорност за боравак своје јединице у Београду.¹²

Сестри Гледвин се путовање возом од Аранђеловца до Београда чинило бесконачним. Видела је реку избеглица из града, који су у страху од бомбардовања кренули ка унутрашњости у потрази за заклоном. Звук гранатирања их је све уплашио, али их је госпођа Грујић умирила, упоређујући прасак са буком ватромета за амерички празник 4. јул.¹³

Амерички хуманитарци су морали да изађу из воза осам миља (око дванаест километара) пре Главне железничке станице у Београду, која је разрушена у бомбардовању. Општа војна болница је, према опису сестре Гледвин, била комплекс зграда крем боје, које су се налазиле високо изнад ушћа Саве у Дунав, представљајући идеалну мету. Сваки прозор окренут према рекама био је разбијен, опрема је била уклоњена, није било лекова, па чак ни посуђа. У болници се налазило 250 пацијената, а болничари су били стари сељаци, који нису имали никаквог медицинског искуства.¹⁴ Када је Славко Грујић стигао из Ниша, повео је Американце у обилазак српских војних положаја. Ту је сестра Гледвин упознала „Гвозденог” генерала Живковића, који је испричао да је на аустроугарски ултиматум о предаји града одговорио „Дођите и узмите га!”¹⁵

Најтеже је било споразумевање Американца са пацијентима. Кључну улогу је одиграла сестра Хиршбренер, која је говорила немачки и француски са пацијентима, па преводила на енглески. Доктор Рајан је одмах обавестио аустријску владу о америчком присуству у војној болници у Београду, затраживши да је третирају као неутралну зону. Аустријанци су упозорили на опасност, али су и обећали да ће учинити све што је у њиховој моћи да заштите медицински објекат. Непрестано гранатирање плашило је америчке медицинске сестре, које су стално ишчекивале звук авиона.¹⁶ Америчка застава је истакнута на болничком торњу 2. новембра 1914. године, уз заставу Црвеног крста. Као знаци

¹² P. M. Harding, *A Red Cross Nurse in Belgrade*, 42.

¹³ *Memoir Journey to Belgrade*, Box 1, Folder 6, p. 26, Mary E. Gladwin Papers, Archival Services, University Libraries, The University of Akron, Akron, Ohio [даље: *Journey to Belgrade*].

¹⁴ Ж. Вуковић, *Из дневника Мери Гледвин*, 112.

¹⁵ *Journey to Belgrade*, 27.

¹⁶ M. E. Gladwin, *Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia*, *The American Journal of Nursing*, Vol. 16, No 9 (Jun 1916) 902–911.

неутралности јасно су истакнуте и на осталим болничким зградама како би биле видљиве аустријским бомбардерима.

Током дана болница је била пуна посетилаца. Сељанке обучене у кожухе од овчије коже, са везеним вуненим чарапама су прелазиле пешке 20–30 миља како би посетиле мужа, сина или брата и донеле му кувану храну. Сестра Гледвин је записала: „Изгледа да нас људи веома воле.”¹⁷ Посебно омиљен је био тихи и ћутљиви др Рајан, који је свима уливао поверење. Пацијенте и америчку медицинску мисију забринуо је прекид гранатирања 13. новембра. Сви су знали да се ближи аустријска инвазија. Американци су успели да прославе Дан независности, јер је сестра Гледвин купила 4 ћурке од једне „gypsy woman”.¹⁸

Сестра Гледвин је забележила и вести о покољима које је вршила аустријска војска. Према су пацијенти очекивали да ће остати у болници, српске власти су одлучиле да их транспортују у унутрашњост Србије. „Многи који нису смели да ходају су умали, и једне ноћи у сумрак, када је киша падала, а чинило се да нам се ништа није ни дешавало по ведром и сунчаном времену, увек је био мрак и падала је киша, видели смо једне војнике које смо толико заволели како одлазе кроз капију, да би ходали осам миља у унутрашњост ради безбедности”, забележила је сестра Гледвин.¹⁹ Они који нису могли да се крећу стављени су на воловска кола. Они који су могли да се крећу, љубили су руке сестрама и одлазили у мрак. Главна сестра никада није заборавила одсјај белих завоја који нестају у помрчини, док одзвањају речи „falo lepo, zobogam.”²⁰

Сутрадан су се многи уплашени Београђани склонили у америчку болницу. Доктор Рајан је постао управник свих болница у Београду (и психијатријске), коментаришући да „унапређење долази у Србији тако брзо и неформално.”²¹ Др Рајан се ујутру 1. децембра одвезао камионом, на ком су биле истакнуте огромна бела и мала америчка застава, према аустријским положајима да обавести команданте да су у болници остали само болесни, рањени и војно неспособни, сви под заштитом Америчког Црвеног крста. Аустријска војска је ушла у Београд 2. децембра 1914. Три америчка лекара и дванаест сестара били су приморани да збрину неколико хиљада тешко рањених аустријских војника. Аустријанци су ређали рањенике по поду, и свим ћошковима, и испод столова, а затим су

¹⁷ P. M. Harding, *A Red Cross Nurse in Belgrade*, 43.

¹⁸ Исто.

¹⁹ M. E. Gladwin, *Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia*, 906.

²⁰ P. M. Harding, *A Red Cross Nurse in Belgrade*, 44.

²¹ Исто.

почели да пуне ходнике. Сваки део болнице био је буквално прекривен умирућим војницима. Америчко медицинско особље се трудило да одржава ред у болници – радила су превијалишта и операционе сале, али су се буквално саплитали о лешеве, јер нису имали времена да их изнесу.²²

Након две недеље, 15. децембра, Аустријанци су морали да се повуку из Београда због српске контраофанзиве. Стање у болници било је свакако, само не добро. Није било угља, грејања, ни покривача за 1.350 пацијената, од којих су више од половине чинили аустроугарски војници остављених током повлачења. Болница је била заражена бувама и вашкама. Запаљење плућа, шарлах, тифус и тетанус су харали међу рањеницима. Сестра Гледвин је забележила: „Следећег јутра се стари краљ Петар појавио са своја два сина на улици и отишао у цркву; старац од преко 75 година, који је повео своју војску у победу тиме је исказао своју захвалност, јер те ноћи, сем заробљеника, није било ниједног непријатеља у целој Србији.”²³

Медицинске сестре су своје извештаје упућивале председници Националног комитета Црвеног крста Џејн Делано, која је била јако забринута за њихов положај у Србији.²⁴ Сестра Агнес Гарднер, такође чланица прве мисије Америчког Црвеног крста, у свом извештају је описала војну болницу у Београду као скуп девет павиљона, модерних зграда од камена, са електричним осветљењем и парним грејањем, у којима се налазило 40 до 50 кревета.²⁵ Болница је била толико близу ватрене линије да су се зидови тресли, а прозори пуцали од детонација. У прво време пацијенти су били само српски војници. „Тамнопути, браон очију, представници су издржљиве расе. Осамдесет процената Срба чине земљорадници. Они су веома демократски народ, нема класних разлика, официри се својим људима обраћају са „браћо”. Њихов мото је „Само слога Србију спасава”... Њихово понашање као пацијената је за дивљење; они ће подносити муке док их лекари буше у потрази за мецима

²² M. E. Gladwin, *Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia*, 906.

²³ Исто, 909.

²⁴ Њихови извештаји су објављивани у гласилу америчких медицинских сестара *American Journal of Nursing*, који је почео да излази још 1900. године. Jane A. Delano (1862–1919), дипломирана медицинска сестра, била је администратор и пионир у својој области, надгледајући мобилизацију и обуку хиљада медицинских сестара за службу током Првог светског рата. Била је председник америчког Националног комитета Службе медицинских сестара Црвеног крста.

²⁵ A. Gardner, R. N., *American Red Cross Work in Serbia*, *The American Journal of Nursing*, Vol. 16, No. 1 (Oct. 1915) 36–40.

и шрапнелима, и све што ћете чути да говоре је „добра””, приметила је сестра Гарднер.²⁶

Свака америчка медицинска сестра је била задужена за по један павиљон, и требало је да има по једну српску медицинску сестру као испомоћ, и по четири и више мушкараца који су служили као болнички помоћници. С обзиром на то да није било довољно залиха, сестре су морале да примењују мере штедње у превијању. Посебно тежак био је проблем хране, јер је веома мало хране стизало до Београда и све је било веома скупо. Пацијенти и сестре су били изложени великој хладноћи, јер је свакоме припадало само једно танко ћебе. Било је забрањено користити струју у граду, тако да је само светлост свећа и керозинских лампи осветљавала болницу.

У новембру је почела аустријска офанзива из правца Шапца. Срби су били приморани да се повлаче. Добровољна евакуација из Београда је почела крајем новембра. Аустријанци су уз музику умарширали у град. У року од две недеље кроз болницу је прошло око шест хиљада рањеника. Српски пацијенти који су били ратни заробљеници транспортовани су у Букурешт, са већином аустријских рањеника, а у Београду је остало само око петстотина умирућих.²⁷

Ускоро је избила епидемија тифуса. Прво се разболео доктор Незбит, а за њим сестра Ласк, па и доктор Рајан. У критичном тренутку је дошао др Кирби Смит из Француске да истражи проблем. У болници је било око деветсто случајева тифуса. Доласком топлог времена, епидемија је почела да јењава, и у јуну 1915. године десет америчких сестара се вратило у Сједињене Државе. Доктор Рајан је остао са пет лекара, као и сестра Гледвин са дванаест сестара. Сестра Гарднер је у јуну 1915. године напустила Београд, и у Солуну се укрцала на јахту „Ерин” сер Томаса Липтона, која је превозила особље Америчког Црвеног крста до Италије, одакле су настављали пут ка Сједињеним Државама.²⁸

Након другог уласка Аустријанаца у Београд, сестра Гледвин је са остатком екипе бринула о аустријским рањеницима око месец дана. Тада се мисија вратила у САД, а сестра Гледвин је записала: „Оно мало помоћи које смо успели да пружимо никада неће бити заборављено, и живеће док је света, јер представља осећања америчког народа и Америчког Црвеног крста, ту љубав према човечанству која ће опстати и довести нас до мира”.²⁹

²⁶ Исто, 37.

²⁷ Исто, 39; С. Вељковић, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>.

²⁸ Исто, 40.

²⁹ „The little help that we have been able to render will never be forgotten, it will live just as long as the world lives, because it represents the feeling of the American people

Међу првим сестрама које су дошле у Србију као добровољци била је Емили Симондс.³⁰ Избијање рата ју је затекло на одмору у Енглеској, али се одмах пријавила Црвеном крсту и одређена је за Србију. Симондс је оставила сведочанства о раду четири болнице током зиме 1914–1915. године. У болници у Крагујевцу сестра Симондс је схватила колико су санитарско-здравствене мере у Србији на ниском нивоу. Болница се налазила у две бараке, у којима није било текуће воде. Болничко особље није спаљивало медицински отпад, а прљаве завоје су бацали у јарак прекопута болничке зграде.³¹ Број пацијената се кретао између 1.200 и 1.300. Мање операције су се изводиле без анестезије, која се употребљавала само у најозбиљнијим случајевима. Српски пацијенти су били захвални и на најмањој указаној пажњи, као што су чаша топлог чаја, или цигарета.³²

Сестра Симондс је посетила др Рајана и сестру Гледвин у Београду. Једио се Војна болница могла назвати правом болницом. Рад медицинских сестара у Србији, а посебно сестре Гледвин, подсетио је Емили Симондс на искуства Флоренс Најтингејл у Скадру. У београдској болници пацијенти су напросто обожавали сестру Гледвин, и гајили су велико поштовање и љубав према америчким медицинским сестрама, које су називали „Sestras Americana”.³³

Следеће место службовања сестре Симондс било је Скопље, где се болница састојала од дугачких зграда, налик на штале, са ниским кровом и прозорима само са једне стране. Кревети су спајани, како би три пацијента могли да се сместе на два душека. Болничке зграде су биле пуне заробљених аустријских војника, који су били или рањени, или оболели од тифуса. Приближно око двеста пацијената је лежало у сваком објекту, а смртност је износила око четрдесет процената на дан. „Једна од зграда се налазила на стрмини и болничар је имао обичај да празни лименке са

and the American Red Cross, that love of mankind which shall live and bring to us peace.” M. E. Gladwin, *Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia*, 911.

³⁰ Emily Simmonds (1888–1966), рођена Енглескиња, школована у Америци. Завршила је Рузвелтову школу за медицинске сестре у Њујорку. Током Првог светског рата радила је у Србији као медицинска сестра и под окриљем Америчког Црвеног крста и Црвеног крста Србије. Бавила се и добротворним радом – сакупљањем помоћи, отварањем војних кухиња и бригом о избеглицама и сирочићима.

³¹ *History of American Red Cross Nursing*, 187.

³² J. N. Delano, R. N, *The Red Cross, European Service*, *The American Journal of Nursing*, V. 15 (1914–1915) 580–581.

³³ Исто.

отпадом од превијања преко зида, где би се разлетео на све стране. Турци (Ускуп је био турски до пре две године) су узимали завоје, а најчистије су користили да поставе своје тапациране прслуке. Не бих желела да будем одвратна, али желим да вас упозорим да ово може бити почетак епидемије и пример онога што се дешава широм земље. Ако помоћ долази, мора бити пружена одмах и у виду драстичне мере”, упозоравала је сестра Симондс у писму својим претпостављенима из Америчког Црвеног крста.³⁴

Последња болница коју је описала сестра Симондс налазила се у Ђевђелији и била је смештена у фабрици цигарета: „Болничка опрема се састојала од сламнатих мадраца постављених на поду прекривеном отпацама од дувана. Свака капљица воде се морала доносити из далека. Сав болнички отпад је одношен у базен удаљен неколико стотина корака од зграде. Подрум је био испуњен гомилама прљаве одеће и постељине преко којих је милело на хиљаде ваши.³⁵

Последње недеље децембра 1914, јединице 2 и 3 Америчког Црвеног крста су стигле у Солун, и биле су распоређене у Ђевђелију, где су почеле са радом болница и затворска јединица, с циљем да растерете преоптерећене болнице у Србији. Др Итан Флег Батлер³⁶ се налазио на челу јединице број 2, а др Ернест Пендлтон Магрудер³⁷ је био задужен за јединицу број 3, док је Матилда Кругер из Детроита била задужена за надзор над дванаест медицинских сестара.³⁸

³⁴ *History of American Red Cross Nursing*, 188. Сестра Симондс се задржала на Балкану и после аустроугарске инвазије. У октобру 1916. године се налазила у Солуну, где је распоређивала испоруке Црвеног крста из складишта избеглицама у Битољу. На Солунском фронту, у Првој пољској болници Моравске дивизије је боравила до марта 1917. када је отишла у Брод. Отприлике у то време је Црвени крст замолио да организује прихватилиште за избеглице у Водени. Снабдевање за око 500 стараца, жена и деце је вршено возом из магацина Црвеног крста у Солуну. Ту се задржала до маја 1917, када је отпутовала кући на три месеца, јер је на Балкану боравила непрекидно две и по године.

³⁵ *Исто*.

³⁶ Ethan Flagg Butler (1884–1964), амерички хирург, дипломирао је на Универзитету Принстон, а докторирао на Универзитету Џон Хопкинс 1910. године. У Србији је боравио у медицинској мисији 1914–1915 године, за шта је одликован орденом Св. Саве и медаљом Црвеног крста Србије.

³⁷ Ernest Magruder (1871–1915), диплому хирурга добио је на Универзитету Џон Хопкинс у Балтимору. Четири године је био начелник Ургентног центра Вашингтона. Предавао је клиничку хирургију на Универзитету Џорџтаун и бавио се приватном праксом.

³⁸ Сестре у америчкој јединици 2 биле су: Maude Ellis, Mary Siehrs, Teresa Curley, Wilhelmina L. Weyhing, Genevieve Tetrault, Una Fry, Clara Tulloss, Clara F. Slusher,

Сестра Кругер, секретар Удружења америчких медицинских сестара, је такође изнела своја лична искуства из Србије у гласилу Удружења, *The American Journal of Nursing*.³⁹ Она је запазила да се Србија једва опорављала од разарања и финансијске исцрпљености услед балканских ратова, када је увучена у следећи рат: „Србија је земља удовица, сирочади и богаља, са занемареним националним ресурсима и акумулираним националним дугом”.⁴⁰ Кругер је објаснила и да је Србија земља малих земљопоседника, где свако има сопствено парче земље на ком узгаја оно што употребљава и конзумира оно што узгаја. Типичан српски сељак је војник, и обрнуто: „Иако уједињени са Русима у вери и слични по раси и језику, Срби имају посебне карактеристике, а једна је љубав према независности. Они су крајње демократски народ, имају врло мало припадника више класе, док је трговачки слој врло мало развијен.”⁴¹

У време кад су америчке медицинске јединице стигле у Ђевђелију тамо се налазило између 1.200 и 1.400 болесних и рањених српских, и заробљених аустријских војника. Болница је била смештена у старој фабрици дувана, без икакве болничке опреме, воде и канализације. Две или три Туркиње су долазиле данима када није био верски празник како би опрале неколико плахти и пицама у кадицама у облику колевке. Неколицина америчких медицинских сестара су спавале у хотелу у собама без светла и грејања, на сламнатим душецима монтираним у дрвене рамове.

Сестра Кругер је описала стање духа америчких медицинских мисија број 2 и 3: „На овом нехигијенском месту, у згради претрпаној од врата до врата, са гамади и прљавштином на свакој руци и без наде да ћемо добити потребну опрему за побољшање санитарних услова, кренули смо да радимо, без оптимизма или наде у резултате, већ са одлучношћу да дамо све од себе...”⁴² Првих неколико дана, особље америчке медицинске јединице је скоро све време проводило у превијању рана и смештању тешких рањеника у једно одељење. Кругер је известила Џејн Делано: „Особље од двеста медицинских сестара не би било довољно. Читава четири дана смо смештали тешке рањенике у једно одељење, што је било

Anna C. Lockerby and Eva Pearl Canfield, *The American Journal of Nursing*, Vol. 15, No. 3 (Dec. 1914) 208.

³⁹ M. Krueger, R. N., *Personal Experiences in Serbia*, *The American Journal of Nursing*, V. 15 (1914–1915).

⁴⁰ Исто, 1012.

⁴¹ Исто.

⁴² Сестра Кругер је своје успомене испричала на конвенцији Удружења америчких сестара у Сан Франциску 1915. године, *History of American Red Cross Nursing*, 189.

у просеку четресто превијања на дан. Тешко инфициране ране нису биле изузетак већ правило. Многи нису били превијени од како им је пружена прва помоћ на фронту, од чега је прошло десет дана или две недеље. Свакога дана смо све више схватили како је жалосно недовољна наша снага. Услови су сваке недеље све више обесхрабљивали.⁴³ И поред свих препрека, 13. јануара 1915. године завијорила се америчка застава на привременој хируршкој болници, и обављена је прва операција. Будући да су залихе хране биле минималне и крајње неодговарајуће, сви пацијенти су добијали по два оброка, који су се састојали од супе од поврћа и тврдог црног хлеба.

Било је српских и аустријских војника који су боравили у САД и знали да говоре „америчким” језиком, како су инсистирали да називају свој енглески. Они су били од велике помоћи као преводиоци, премда се њихов „амерички” језик углавном састојао од жаргонских израза.⁴⁴ Сестра Кругер је сваког дана у јануару бележила нове случајеве тифуса, упале плућа и малих богиња. Она се разболела од упале плућа 10. фебруара, а до краја месеца од осамнаест чланова америчких медицинских јединица број 2 и 3, само су четири сестре и два лекара остали на дужности.

У циљу заштите својих медицинских мисија, Амерички Црвени крст је, у сарадњи са досељеницима са Балкана, дизајнирао одећу за сестре које су имале додир са пацијентима зараженим паразитима. Како би се смањило ризик од инфекције, сестре су носиле посебну униформу која се састојала од сукње налик на турске панталоне, са продужецима који су улазили у ципеле и који су могли да се вежу око чланака. На струку није било отвора, како паразити не би могли да угмижу и једино су врат и рукави били критична места, али су били скројени тако да могу чврсто да се завежу.⁴⁵

У помоћ јединицама у Ђевђелији 19. марта 1915. године стигли су др Рејнолд Кирби Смит⁴⁶ и три сестре из Америчке болнице Црвеног крста из Француске.⁴⁷ Сестра Ен Локерби је, пресрећна због појачања у

⁴³ M. Krueger, *Personal Experiences in Serbia*, 1015.

⁴⁴ *Исто*, 1016.

⁴⁵ *History of American Red Cross Nursing*, 209.

⁴⁶ Reynold Kirby-Smith, завршио је медицинску школу у месту Суани, држава Тенеси, 1895. године. Постао је хирург у Националној гарди Тенесија, и учествовао је у шпанско-америчком рату. У Медицинском армијском корпусу добио је чин пуковника. У Првом светском рату је предводио две медицинске јединице Америчког Црвеног крста у Француској у болници у месту По на Атлантским Пиринејима. Одатле је премештен у Србију.

⁴⁷ *Annual Report of the American Red Cross 1913–1915*, Washington 1916, 9.

Ђевђелији, известила Џејн Делано: „Толико сам срећна да се бојим да напишем. Наши болесници су успели да седну за сто да вечерају.”⁴⁸ Штаб Америчког Црвеног крста у Вашингтону је одлучио да повуче медицинске тимове из Ђевђелије у Солун, што се и догодило 25. марта 1915. године.⁴⁹ Др Кирби Смит и три сестре су продужили за Београд, јер је др Рајан био болестан. У марту 1915. смртност од тифуса је износила око педесет на дан и било је регистровано преко хиљаду случајева у Београду. Ускоро се болест проширила међу медицинским особљем. Др Ернест Пендлтон Магрудер, директор Америчке јединице 3 у Ђевђелији, стигао је у Београд 31. марта, али је био већ заражен тифусом. Умро је у болници у Београду 8. априла 1915 године.

У мају 1915. године сестра Гледвин је забележила: „Док се рутински посао спасавања живота и сузбијања смрти до последњег момента обављао уобичајено у Америчкој болници, у Београд је стигло пролеће са благим ветровима и живописним заласцима сунца. Ведри и пријатни дани измамили су рековалесценте у инвалидским колицима да посматрају француске пилоте како круже изнад града док иду или се враћају са извиђачких експедиција преко Дунава и Саве. Премда се непријатељ спремио да обнови напад, цела Србија је испустила велики уздах олакшања и са надом се суочила са летом. Тифус је прошао, углавном захваљујући групи од 47 санитарца под командом др Ричарда Стронга.”⁵⁰

Велику забринутост службеника владе САД изазвала је епидемија тифуса у Србији у првим месецима 1915. године. Стејт департамент је примио на десетине извештаја о тешким условима у Србији под притиском Централних сила, и високој смртности становништва. Амерички конзул у Солуну је известио о 48.000 потврђених случајева тифуса у Србији. Државни секретар Вилијам Џенингс Брајан је замолио Амерички Црвени крст да интервенише у Србији.⁵¹ Директор Америчког Црвеног крста Ернест Бикнел је испитао ситуацију на терену у Србији и известио да епидемија тифуса није једина опасност и да је могуће избегавање епидемије колере.⁵² Овакво стање у Србији је претило да се прошири и на околне

⁴⁸ *History of American Red Cross Nursing*, 193.

⁴⁹ M. Krueger, *Personal Experiences in Serbia*, 1017.

⁵⁰ *History of American Red Cross Nursing*, 183.

⁵¹ J. F. Irwin, *Making the World Safe. The American Red Cross and a Nation's Humanitarian Awakening*, Oxford University Press, 2013, 56.

⁵² Ernest P. Bicknell (1862–1935), директор Америчког Црвеног крста од 1912. године. Чим је избио рат у Европи, 1914. године, одлази да управља хуманитарним радом, био је специјални комесар за Балкан. После рата, 1921. године, именован је за Комесара Црвениг крста за Европу. Добитник је бројних одликовања, између

земље. Амерички Црвени крст је, уз помоћ Рокфелерове фондације, послао Санитарну комисију Европу у циљу сузбијања епидемије, под вођством др Ричарда Стронга, професора на катедри за тропске болести универзитета Харвард.⁵³ Санитарна комисија је у Србији боравила од марта до октобра 1915. године.⁵⁴ Др Стронг је организовао болнице и расподелу помоћи. Према подацима Америчког Црвеног крста у Србији је од почетка рата од болести и рана подлегло око сто хиљада људи.⁵⁵

Заслуге лекара и медицинских сестара Америчког Црвеног крста за становиштво и рањенике у евакуацији Београда и другој аустријској окупацији су заиста велике. Премда је улога медицинских сестара у Првом светском рату доскоро била занемарена у историографији, њихови извештаји, дневници и писма представљају јединствен истраживачки материјал. Веома реално су представљале страшна искуства ратне хирургије и неге болесника. Описи свакодневног живота, односа према рату, личне мотивације и очекивања средине, сведоче о активној улози медицинских сестара у ратним збивањима. Припаднице америчких медицинских мисија су доживљавале Србију као земљу сељака – ратника, која је опустошена у претходнима ратовима 1912/1913. године без икакве шансе за опоравак. Бројне препреке – у виду недостатка хране и опреме, преморености, чудног страног језика, нехигијенских услова, паразита и екстремног сиромаштва, нису спречиле америчке хуманитарке да изванредно обављају посао спасавања хиљада живота током 1914. и 1915. године.

осталих и медаље Црвеног крста Србије. Indiana University Archives, <https://blogs.libraries.indiana.edu/iubarchives/2014/04/08/c520/>.

⁵³ Battling with Typhus, An American Commission of Eminent Plague Experts and Sanitarians is Struggling with South Europe's Terrible Scourge – The Toll, *The American Red Cross magazine*, v. 10 (1915) 176.

⁵⁴ Б. Вучетић, *Стенли Харт Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године*, Глас САНУ CDXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 18 (2018) 461–475.

⁵⁵ *Исто*, 180.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Annual Report of the American Red Cross 1913–1915*, Washington 1916.
- Battling with Typhus, An American Commission of Eminent Plague Experts and Sanitarians is Struggling with South Europe's Terrible Scourge – The Toll*, The American Red Cross magazine, v. 10 (1915)
- Delano J. N., R. N., *The Red Cross, European Service*, The American Journal of Nursing, v. 15 (1914–1915)
- Gardner A., R. N., *American Red Cross Work in Serbia*, The American Journal of Nursing, v. 16 (Oct. 1915)
- Gladwin M. E., *Experiences of a Red Cross Nurse in Serbia*, The American Journal of Nursing, v. 16 (June 1916)
- Harding P. M., *A Red Cross Nurse in Belgrade*, American History Illustrated, V. XVII, No.1 (1982)
- Krueger M., R. N., *Personal Experiences in Servia*, The American Journal of Nursing, v. 15 (1914–1915)
- Memoir Journey to Belgrade*, Box 1, Folder 6, Mary E. Gladwin Papers, Archival Services, University Libraries, The University of Akron, Akron, Ohio.
- Вуковић Ж., *Из дневника Мери Гледвин, главне медицинске сестре болнице Црвеног крста Сједињених Америчких Држава у Србији у Београду 1914–1915 године*, Архив за историју здравствене културе Србије XII–XIII, св. 1–4 (1983–1984) 111–118. [Vuković Ž., *Iz dnevnika Meri Gledvin, glavne medicinske sestre bolnice Crvenog krsta Sjedinjenih Američkih Država u Srbiji u Beogradu 1914–1915 godine*, Arhiv za istoriju zdravstvene culture Srbije XII–XIII, sv. 1–4 (1983–1984) 111–118]

Литература – Secondary Works

- Dock L. L., Pickett S. A., Noyes C. D., Clement F. F., Fox E. G., Van Meter A. R., *History of American Red Cross Nursing*, New York 1922.
- Ernest P. Bicknell – Red Cross Humanitarian*, Indiana University Archives, <https://blogs.libraries.indiana.edu/iubarchives/2014/04/08/c520/>. Posted on April 8, 2014 by Allison Haack
- Fell A. S., *The Mobilization and Experience of Nurses in the First World War*, y: 1914, Britain Goes to War: How the First World War Began to Reshape the Nation, ed. Peter H. Little, Pen and Sword, Barnsley 2015.
- Fell, A. S., *Witness or Participant? British and French First World War Nursing Memoirs*, Knjiženstvo 5 (2015) <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=150>.
- Irwin J. F., *Making the World Safe. The American Red Cross and a Nation's Humanitarian Awakening*, Oxford University Press, 2013.
- Johnson K. Burger, *Called to serve : American nurses go to war, 1914-1918*. Electronic Theses and Dissertations. Paper 701 (1993) 25–26, <https://doi.org/10.18297/etd/701>.
- Milanović J., *Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda*, Istorija 20. veka 1 (2014)

- Ostojić-Fejić U., *Sjedinjene Američke Države i Srbija 1914–1918*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1994.
- Schneider D. and Carl J., *Into the breach: American women overseas in World War I*, Viking, New York 1991.
- Trgovčević Lj., *Mabel Grujić – an American in Serbia, Contribution on her humanitarian work during the World War One*, у: 125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia, Belgrade, Faculty of Political Sciences, 2008, 311–325.
- Vučetić B., *Warm Neutrality: Some Aspects of American Humanitarian Work in Serbia 1914–1916*, у: Al fronte. La Grande Guerra fra interventissimo, cronaca e soccorso, Ed. Andrea Carteny, Giuseppe Motta, Alessandro Vagnini, Collana Storia d' Europa, Sapienza Università di Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2018, 101–122.
- Антић В., *Др Едвард В. Рајан: лекар спасилац Београда*, у: 800 година српске медицине, Зборник радова 15. Студеничке академије, Београд 2011. [Antić V., *Edvard V. Rajan: lekar spasilac Beograda*, у: 800 godina srpske medicine, Zbornik radova 15. Studeničke akademije, Beograd 2011]
- Антић, В., Вуковић, Ж., Недок, А., Поповић, Б., *Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914–1915 године*, у: Зборник Српски војни санитет 1914–1915. године, Београд 2010. [Antić V., Vuković Ž., Nedok A., Popović B., *Strane vojne i dobrotvorne medicinske misije u Srbiji 1914–1915. godine*, у: Zbornik Srpski vojni sanitet 1914–1915. Godine, Beograd 2010]
- Вељковић С., *Живот и рад Војне болнице у Београду (1914–1918)*. Саопштено 20. септембра 2012. на редовном састанку Секције за историју медицине Српског лекаског друштва, у Београду, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>. На Растку објављено: 11. јуна 2012. [Veljković S., *Život i rad Vojne bolnice u Beogradu (1914–1918)*. Saopšteno 20. septembra 2012. Na redovnom sastanku Sekcije za istoriju medicine Srpskog lekarskog društva, u Beogradu, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>. Na Rastku objavljeno 11. juna 2012]
- Вуковић Ж., *Савезничке медицинске мисије у Србији, 1915*, Плато, Београд 2004. [Vuković Ž., *Savezničke medicinske misije u Srbiji, 1915*, Plato, Beograd 2004]
- Вучетић Б., *Стенли Харт Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године*, Глас САНУ CDXXVIII, Одељење историјских наука, књ. 18 (2018) 461–475. [Vučetić B., *Stenli Hart Ozborn, američki lekar u Srbiji 1915. Godine*, Glas SANU CDXXVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 18 (2018) 461–475]
- Остојић-Фејић У., *Америчка хуманитарна делатност*, Историјски часопис 39 (1992) 199–206. [Ostojić-Fejić, U., *Američka humanitarna delatnost*, Istorijski časopis 39 (1992) 199–206]